

ראשית חדשה: שארית הפלטה כישות לאומית בהתהוות,

1945-1950¹

חגית לבסקי

מבוא

במחצית הראשונה של המאה העשרים נתחולל מפנה דרמטי בתולדות היהודים – החורבן הנורא של יהדות אירופה והקמתה של מדינת ישראל. השאלה האם ובאיזו מידה קשורים שני המאורעות הדרמטיים האלה זה בזה הזינה דיונים היסטוריוגרפיים רבים. אולם התמורה בהיסטוריה היהודית שלאחר השואה מורכבת ורחבה לאין ערוך יותר משאלת הקשר החד-ממדי כביכול שבין השואה להקמת המדינה. בעקבות השואה נוצרה זהות והזדהות יהודית לאומית חדשה, וניצולי השואה, שארית הפלטה, היו למוקד, לצומת עצבים, שביחס אליו התעצבה הלאומיות היהודית הזאת, ואליו וממנו הוליכו נתיביה.

הקביעה הזאת, שיש בה משום ציון קשר בין אפיונה של ההיסטוריה היהודית במחצית השנייה של המאה העשרים ובין השפעות השואה, מעמידה את שארית הפלטה בתור ציר מרכזי בתהליך הזה, ובכך גם מגדירה את פרק הזמן, המרחב ומושא הדיון. תחום הזמן הוא השנים שבהן עוצבו קווי המתאר החדשים של זהות והזדהות יהודית, דהיינו העשור שלאחר השואה. אלה היו שנות המאבק להקמת המדינה, הקמתה, התבססותה וקביעת מקומה בעולם היהודי, ובשנים הללו גם התייצבו שני המרכזים היהודיים – ישראל ויהדות אמריקה – והוגדרו היחסים ביניהם. תחום המרחב הוא העולם היהודי כולו, שכן כל הקיבוצים היהודיים היו שותפים לשיח שנוצר בעקבות השואה ולעיצוב אופייה החדש של הזהות היהודית. עם זאת, מושא הדיון הוא הקבוצה שגילמה בגורלה את תוצאות השואה והעמידה את האתגר שעמד בבסיסו של השיח על עתיד העם היהודי. במרכז דיונונו עומדת הקבוצה הזאת מתוך הנחה, הטעונה בדיקה כמובן, שהיא מילאה, וממלאת עד היום, תפקיד אקטיבי ואולי אף מכריע, בהתפתחותו של השיח הזה. על-פי ההנחה הזאת המונח "שארית הפלטה" מתייחס לניצולי השואה בכלל, אבל בייחוד לאותם ניצולים שבשל התנאים שלאחר המלחמה מילאו תפקיד בגיבוש החדש לא רק כפרטים – מנהיגי ציבור, מחנכים, הוגים, סופרים ואמנים באשר הם – אלא כחברה וכארגון. מדובר אפוא במחנות העקורים שבמרכז אירופה, ובייחוד אלה שבגרמניה שתחת כיבוש בעלות הברית, שבהם שהו הניצולים והפליטים זמן ממושך,

¹ במאמר הזה הבאתי כמה ממצאי מחקרי העומד להתפרסם בספר בשם *New Beginnings. Holocaust Survivors in Bergen-Belsen and the British Zone in Germany, 1945-1950*, Detroit (in print). המחקר מתבצע במסגרת הקתדרה ע"ש שמואל ל. ופרי הייבר לחקר שארית הפלטה והתקופה שלאחר השואה שבמכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית. גרסה ראשונה הוצגה בהרצאה לרגל חנוכת הקתדרה, 3 ביוני 1997.

על קיומה כפי שהיא נאבקה לשיקום חייהם של חבריה. התארגנותם ופועלם של מוסדות וארגונים, של מערכות הכלכלה, הפוליטיקה והחברה, החינוך, חיי הדת והתרבות והתהוותה והתפתחותה של תרבות הזיכרון היו כרוכים בקונפליקטים ובמאבקים במקביל להתהוותם והתפתחותם של ערוצי תקשורת פנימית וחינוכית, יהודית וכללית. שורשיהן של התפתחויות רבות המאפיינות את ההיסטוריה היהודית שלאחר השואה מתגלים בתהליכים שבמרכזם עמדה שארית הפלטה הנאבקה על שיקומה. הטענה המרכזית במאמר הזה היא כי ניתוח פרטני ופנימי של הפעילות בקרב חברת הניצולים חושף את המנגנון המיוחד והחד-פעמי שנוצר ב"חברה במעבר". במנגנון הזה – לאו דווקא בקשר הבלעדי עם ניסיון השואה מכאן או כתוצאה ישירה מהשפעה יזומה של התנועה הציונית מכאן – החל תהליך עיצובה המורכב של זהות לאומית יהודית חדשה, פוסט-שואתית.⁵

המציאות שלאחר המלחמה

עם ניצחון של בעלות הברית במאי 1945 היו באירופה כ- 15 מיליון עקורים, מהם כ- 7 מיליון בגרמניה ואוסטריה. עד סוף 1945 הוחזרו רובם למולדתם, ואלה שנשארו – כ- 2 מיליון – הוגדרו כ"עקורים" והוקצו בעבורם מחנות שהיו נתונים לאחריותם של שלטונות הכיבוש של בעלות הברית (ואלה חילקו ביניהם את שטחי הכיבוש בגרמניה ובאוסטריה) ואונרר"א. אך מה שנראה היה כבעיה קצרת ימים נמשך שנים אחדות.

בתוך כלל העקורים היו רק מתי מעט ניצולי מחנות יהודים ויהודים שניצלו במחנת בגרמניה, כ- 55,000 נפש בסך הכל. יהודי המערב ורבים אחרים מתוך הקבוצה הזאת חזרו לארצותיהם, אך עד מהרה שבה הקבוצה וגדלה בעקבות הבריחה ממזרח אירופה שבה לא יכלו ולא רצו הניצולים לשקם את חייהם (בעיקר מפולין, אך ביניהם היו גם הרפטיאנטים מברית-המועצות לפולין, וכן גם ניצולים מהונגריה, רומניה ועוד).⁶ הפליטים האלה נקלטו, כביכול, במחנות העקורים במרכז אירופה ובדרומה במעין "אולם המתנה" לקראת הגירתם המיוחלת. חברת העקורים גדלה עוד בקיץ 1946 לאחר פוגרום קיילצה, ובייחוד בקיץ 1947. מתוך 230,000 עקורים [בגרמניה, אוסטריה ואיטליה] היו כ- 180,000 עקורים בגרמניה, רובם המכריע, 150,000, באזור הכיבוש האמריקני בדרום גרמניה.

אוכלוסיית היהודים במחנות העקורים היתה למעשה "אוכלוסיית מהגרים אקסטרטוריאליים", מצב שהיה בו משום אתגר שלא היה כמוהו להם עצמם וגם למי שטיפלו בהם. אחרי שעברו את השואה היו עתה "תקועים" באמצע הדרך, ללא כל שליטה על גורלם ועל עתידם, תלויים לגמרי בגורמים חיצוניים, ובלי ציפייה או תקווה לחיים חדשים. לחזור למולדתם הקודמת לא

⁵ גם אנגל בספרו הנ"ל מגיע למסקנה בדבר חשיבותן של הנסיבות שלאחר המלחמה ביצירת ההזדהות הלאומית.

⁶ על מצבה של שארית יהדות פולין ראה: ישראל גוטמן, *היהודים בפולין אחרי מלחמת העולם השנייה*, ירושלים 1985; אנגל, *בין שחרור לבריחה*. על תנועת הבריחה בכלל ראה יהודה באואר, *הבריחה*, תל אביב 1974.

רצו, שערי ההגירה היו נעולים פחות או יותר, וארץ-ישראל היתה סגורה על-ידי מדיניות הספר הלבן המנדטורית. הם נאלצו לחיות במחנות, בתנאי חיים קשים, כנתמכים, כמובלעת בגרמניה השנואה, חשופים להתגרריות אנטישמיות של גרמנים ובני לאומים אחרים, מנותקים במידה רבה מן העולם החיצון, כבעין מלכודת ללא מוצא, וחשופים לדמורליזציה קשה. ואף-על-פי שבמשך הזמן השתפרו תנאי החיים במידת מה, בייחוד באזור הכיבוש האמריקני, בשל יחס אוהד יותר של השלטונות, לא חל שינוי עקרוני במצב עד ששערי העלייה לארץ וההגירה לארצות-הברית נפתחו בשלהי שנות הארבעים ומחנות העקורים נסגרו.⁷

ארגונה של חברת העקורים

המצב שתואר לעיל שמש רקע להתארגנותה של חברת העקורים, וכפי שאראה באמצעות המקרה של ברגן-בלזן, היתה זו התארגנות לאומית ששמשה מוקד לסולידריות יהודית מסוג חדש.

מחנה הריכוז ברגן-בלזן שבקרבת הנובר היה לאחר שחרורו למחנה העקורים הגדול ביותר בגרמניה כולה, ומרכז העקורים היהודים שבאזור הכיבוש הבריטי בצפון-מערב גרמניה. לאחר תלאות, תמותה רבה ורפטריאציה בקיץ 1945, התייצב מספרם של שוכניו בשנת 1946 לכדי 10,000 יהודים בערך מכלל כ-16,000 יהודים שחיו באזור, אם במחנות קטנים אחרים ואם בערים.⁸ אוכלוסיית ברגן-בלזן, שלא כבמחנות אחרים, הצטיינה ביציבות יתרה עקב מדיניותם הקשוחה של הבריטים בנוגע לקליטת פליטים, וגם מבחינה סוציו-דמוגרפית היתה ייחודית למדי בהשוואה לכלל אוכלוסיית הניצולים בגרמניה, בין השאר בשל עברו של המחנה ערב השחרור כיעד למפוני מחנות מן המזרח ומחנות עבודה בגרמניה.⁹ בברגן-בלזן היתה קבוצה גדולה יחסית של נשים (שרידי מחנה הנשים בבלזן), ושעור גבוה למדי של ילדים ובני נוער.¹⁰ רובם המכריע של העקורים היו יהודים פולנים ולצדם קבוצה גדולה –

⁷ על בעיית העקורים בכלל ותנאי המדיניות שבמסגרתה התקיימו ראה אריה כוכבי, *עקורים ופוליטיקה בינלאומית. בריטניה והעקורים היהודים לאחר מלחמת העולם השנייה*, תל אביב 1992; Leonard Dinnerstein, *America and the Survivors of the Holocaust*, New York 1982. על תנאי החיים במחנות ראה Yehuda Bauer, *Out of the Ashes*, Oxford 1989.

⁸ הערות על ההצעה בדבר יישוב היהודים מאת קולונל סולומון, מאי 1946, Public Record Office (PRO), FO/945/384; דוח הוועד היהודי המרכזי לאזור הבריטי שהוגש למנהל אונרר"א, 23 באוגוסט 1946, ארכיון יד ושם (להלן: איו"ש), 70/6-0; *Volks-und Berufszaehlung vom 29. October 1946 in den vier Besatzungszonen und Gross-Berlin, Berlin-Munich*.

⁹ על עברו של המחנה בתור מחנה ריכוז ומה שקרה בו ערב השחרור ומיד אחריו: Eberhard Kolb, *Bergen-Belsen from 'Detention Camp' to Concentration Camp, 1943-1945*, Goettingen 1985; Hagit Lavsky, "The Day After: Bergen-Belsen from Concentration Camp to the Centre of the Jewish Survivors in Germany", *German History*, vol. 11, No.1 (1992); *The Journal of Holocaust Education: Belsen in History and Memory*, (special issue, eds. Jo Reilly, David Cesarani, Tony Kushner and Colin Richmond), vol. 5 (Autumn/Winter 1996); Joanne Reilly, *Belsen. The Liberation of a Concentration Camp*, London and New York 1998.

¹⁰ Eryl Williams, *A Page of History in Relief: London, Antwerp, Belsen, Brunswick 1944 to 1946*, York 1993, pp. 28-29; Isac Levy, *Witness to Evil: Bergen-Belsen 1945*, London 1995.

כרבע מכלל יושבי המחנה – של יהודים הונגרים, רובם אורתודוקסים. ההונגרים ועמם הפולנים האורתודוקסים יצרו במחנה מפלגה חזקה של "אגודת ישראל".¹¹ רוב יושבי המחנה היו צעירים וצעירות ועד מהרה הקימו משפחות (לעתים היו במחנה 6-7 חתונות ביום). עד ינואר 1948 נולדו בברגן-בלזן 1,000 תינוקות, ועד סגירתו בספטמבר 1950 נולדו בו למעלה מ-2,000 ילדים.¹²

מצבם הטוב יחסית של יושבי המחנה והיציבות המספרית מזה והמדיניות הבריטית הקשוחה מזה הביאו להתארגנותה של חברת העקורים. הבריטים לא הסכימו להכיר ביהודים כישות נפרדת במסגרת החלוקה ללאומים של כל העקורים. עקב כך לא הורשתה הפרדה בין יהודים ללא-יהודים, לא התאפשרה עבודת סעד מיוחד ליהודים בידי יהודים, ולא הוענקו תנאים מועדפים ליהודים, על-אף שמצבם כשרידי השואה היה קשה לאין ערוך מזה של עקורים אחרים. אל היהודים הגרמנים ששרדו בלא שנשלחו למחנות ריכוז, התייחסו הבריטים כאל נתינים גרמנים. נוסף על כך גם נאסר על שיתוף פעולה בין היהודים העקורים שבמחנות ליהודים הגרמנים שבערים – בקהילות, ונאסר על התארגנות יהודית כוללת בכל אזור הכיבוש הבריטי, למרות בעיותיהם המיוחדות של היהודים.¹³

עקב כך לא נותר ליהודים אלא להתארגן התארגנות לאומית מיליטנטית ולקשור את המאבק להטבת מצבם כיהודים ולשחרורם ממלכודת השעבוד החדשה עם המאבק הלאומי להכרה, מאבק שממילא נקשר למאבק עם הבריטים בחזית האחרת – המנדט בארץ-ישראל. ואכן, כעשרה ימים לאחר השחרור כבר הוקם ועד יהודי למחנה ביזמתם של צעירים ציונים (שהגיעו לברגן-בלזן למרבה המזל ימים אחדים לפני השחרור ולפיכך לא נפלו קרבן לתנאי המחרידים). אין פלא אפוא שהם היו היוזמים – בריאותם הטובה יחסית, המורל הקבוצתי

מכתבי הרב יצחק לוי ל-*Jewish Chronicle*, 4 במאי 1945, עמ' 1, 8- ביוני 1945, עמ' 1; *אונדזער שטימע*, 29 בנובמבר 1945 (מס' 5), עמ' 7; ראה גם הדסה רוזנצפט-בימקו, "ילדים בבלזן", *בלזן*, תל אביב 1958. ¹¹ מכתב רבי קליין (מן הקבוצה ההונגרית-אורתודוקסית במחנה) לעיתון *Jewish Chronicle* מיום 22 ביוני 1945, עמ' 14; מכתבו של לוי מ-4 במאי 1945; Zvi Asaria, "Eine Chassidische Gemeinde in Celle, 1945-1950", *Zur Geschichte der Juden in Celle*, Celle 1974, pp. 103-107; *Celle '45* — *Aspekte einer Zeitenwende*, Celle 1995.

¹² על הילד ה-1,000 ידיעה *מואכנבלאט* מ-16 בינואר 1948, עמ' 3; על ההערכה בדבר 2,000 ילדים ראה דיווח על הכינוס של ילידי ברגן-בלזן, *Jerusalem Post*, July 23, 1965, ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ), A140/130. על החתונות הרבות – ריאיון עם הרב צבי עזריה הלפגוט, מרס 1964, וריאיונות של המחברת עם נורברט וולהיים ביולי 1990, המדור לתיעוד בעל-פה במכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים (להלן מתע"פ).

¹³ חגית לבסקי, "משוחררים אך לא בני חורין": יסודות הארגון היהודי-לאומי בברגן-בלזן", *הציונות* יח (1994), עמ' 37-9; כוכבי, *עקורים ופוליטיקה בינלאומית*; Hagit Lavsky, "A Community of Survivors: Bergen Belsen as a Jewish Centre after 1945", *The Journal of Holocaust Education*, vol. 5 (Autumn/Winter 1995), pp. 162-167; Ursula Buettner, "Not nach der Befreiung. Die Situation der deutschen Juden in der britischen Besatzungszone 1945 bis 1948", in Ursula Buettner et al. (eds), *Das Unrechtsregime — internationale Forschung ueber den Nationasozialismus*, vol. 2: *Verfolgung, Exil, belasteter Neubeginn*, Hamburg 1986, pp. 373-406. דיון מפורט על סמך מסמכים בריטיים נמצא בספרי *New Beginnings*, פרק רביעי (בדפוס).

הגבוה שלהם ובעיקר המטרה הברורה שהיתה לנגד עיניהם הם שאפשרו להם להקים הנהגה חדשה לניצולים התשושים.¹⁴

בספטמבר 1945 התקיים ביזמתה של הנהגת מחנה ברגן-בלזן הקונגרס הראשון של שארית הפלטה באזור הכיבוש הבריטי בסימן הדגל הכחול-לבן ותחת הססמה "פתחו את שערי ארץ-ישראל". בקונגרס הזה, שהשתתפו בו נציגים יהודים מכל המחנות והקהילות באזור הבריטי ונציגי הארגונים היהודיים בעולם, ובעיקר מאנגליה, גם נבחר הוועד המרכזי לכל האזור הבריטי. הוועד הזה כיהן (כמובן ללא הכרה בריטית) עד הקונגרס השני של שארית הפלטה בברגן-בלזן, ביולי 1947, ואף שמקצת אנשיו התחלפו במשך הזמן, נותר הגרעין המרכזי בלא שינוי, תופעה מיוחדת בתנאי הזמן ההוא.¹⁵

הוועד המרכזי

מי היו חברי הוועד הזה? אפיונם מלמד רבות על מהותו של הוועד ועל דרכו בתור הנהגה לאומית. כולם היו אנשים צעירים, בראשית שנות השלושים לחייהם, ששרדו את השואה במחנות ריכוז ואיבדו את רוב משפחותיהם; כולם היו פעילי ציבור בעבר, רובם במסגרות ציוניות; רובם היו אנשים משכילים; הם ייצגו מגוון רחב של הציבור היהודי: מבחינה פוליטית – את רוב המפלגות הציוניות והלא-ציוניות; מבחינת מוצאם – את יהודי פולין וגם את יהודי גרמניה וארצות אחרות; מבחינה דתית – אורתודוקסים, מסורתיים וחילוניים. יוסף רוזנצפט מבנדין, היושב-ראש, היה בן 33, איש פועלי ציון שמאל שברח יותר מפעם אחת מאושוויץ; נורברט וולהיים, מקבוצת העקורים בעיר ליבק, שנבחר ליושב-ראש מחלקת הקהילות ולסגנו של רוזנצפט, היה יליד ברלין והופקד על העברת הילדים לפני המלחמה לאנגליה מטעם הארגון המרכזי של יהודי הרייך. הוא היה באושוויץ, איבד שם את אשתו וילדו והשתחרר בקרבת ליבק; ברל לאופר, המזכיר, היה מדריך בגורדוניה והקים בברגן-בלזן את נוח"ם – נוער חלוצי מאוחד; הד"ר הדסה בימקו (רוזנצפט), ראש מחלקת הבריאות, היתה רופאת שניים בפולין ומעורה בתרבות העברית; הרב הד"ר צבי הלפגוט (עזריה), ראש מחלקת הרבנות, היה קצין בצבא היוגוסלוי שנפל בשבי והגיע עם שחרורו לבלזן; שמואל ויינטראוב, איש המזרחי, ורברט כ"ץ, יהודי מברמן, הועמדו בראש המחלקה הכלכלית; אנשי מחלקת התרבות ועורכי העיתון "אונדזער שטימע" שהחל להופיע ביולי 1945 – והם הסופר היידי דוד רוזנטל שהיה איש מפא"י, המורה פאול טרפמן, שהיה רוויזיוניסט, והעיתונאי והמורה רפאל אולבסקי שהיה ציוני כללי, שרדו יחדיו את המחנות; הרב ישראל משה אולבסקי, היה אסיר

¹⁴ לבסקי, "משוחררים", שם.

¹⁵ שם; וכן חוזר מאת ברל לאופר אל כל הקהילות והמחנות באזור הבריטי, 20 בינואר 1947, אי"ש, 70/13-0; הודעת הוועד המרכזי על ועד בלזן, 10 בפברואר 1947, ועל הבחירות לוועד, 10 במרס 1947, אי"ש, 0-70/32; מכתב וולהיים לאדלר-רודל, 3 באפריל 1947, אצ"מ, WJC/9A; דוח של הוועד המרכזי לשנים 1947-1945 מוגש לכינוס השני של היהודים המשוחררים באזור הבריטי, אי"ש, 70/40-0.

אושוויץ ואיבד שם את משפחתו. לאחר שחרור בלזן פגש את אחיו רפאל. הרב אולבסקי היה איש אגודת-ישראל והקים קהילה חסידית של עקורים בצלה (Celle), עיר הסמוכה לברגן-בלזן; סמי פדר, שהקים את התאטרון היידי בבלזן, ורוזנדרון ממחנה העקורים בנוישטט, היו גם הם בין חברי הוועד.¹⁶

שלושה מאפיינים ניכרו בהרכב האישי והתפקודי של חברי הוועד: כיוון ציוני מתוך שיתוף פעולה עם לא-ציונים; פלורליזם של ייצוג כל הזרמים והגוונים הפוליטיים והדתיים, ובכלל זה גם היהודים הגרמנים; תפיסה רחבה הן של הייצוג הכולל לכל המחנות, מרכזי האיסוף והקהילות והן של התפקידים.

אדגים את תפקודו הארגוני של הוועד, את רמת הסולידריות היהודית שהתגלתה בפעולות השונות ואת אופיה הלאומי על-פי מקורות של חברת העקורים עצמה ופרטי מגעיה עם גורמים מחוץ לה.

ריכוזיות (צנטרליזציה)

מתחילת דרכו עמד הוועד המרכזי על בכורתו ובלעדיותו בתור גוף מעין ממשלתי המשמש את כל יהודי האזור הבריטי. הוא דרש שכל פעולותיהם של ארגוני העזרה היהודיים הוולונטריים – יחידת הסעד של יהודי בריטניה (Jewish Relief Unit [JRU]), מועצת החירום הרבנית מבריטניה (The Chief Rabbi's Religious Emergency Council)] CRREC], הג'וינט האמריקני והסוכנות היהודית – יתועלו כולן באמצעות מחלקותיו שתוכננו לשם כך.¹⁷ ראשי הוועד טענו שרק הם מסוגלים להבין ללבם של הניצולים ולהתייחס לצורכיהם, וכפי שניסחו זאת וולהיים והלפגוט במכתבם לזליג ברודצקי (יושב-ראש ועד שליחי הקהילות של יהודי בריטניה וחבר הנהלת הסוכנות היהודית) מראשית 1947: "הוועד המרכזי מקדם בברכה כל סיוע המיועד לקדם פעילות והתפתחות עצמאית. אין כל טעם באיזו שהיא פעולת סיוע המתנהלת על-ידי ארגון שמחוץ לגרמניה אם אין היא מתנהלת תוך הסכמה מליאה אתנו, על בסיס של חלוקת אחריות ושיתוף פעולה".¹⁸

יישומה של הדרישה הזאת נתקל בקשיים רבים. אחד מהם בא מבפנים – אגודת ישראל ההונגרית, שהיתה קבוצה גדולה בת כ-1,500 נפש. הקבוצה הזאת נאבקה על שליטה באספקה הדתית שהגיעה ממועצת החירום של הרבנות הראשית באנגליה וחולקה לאנשי המחנה האורתודוקסים בלבד בידי הרבנים השליחים של מועצת החירום. אנשי הוועד

¹⁶ לבסקי, "משוחררים".

¹⁷ דברי רוזנפוט לוועדת הפרלמנט בביקורה בבלזן, 20 בינואר 1946, בפרוטוקול מיום 21 בינואר 1946, אי"ש, 70/5-0; דברי הארי ויטלס ומרדכי נורוק (חברי ועדת הסקר שנשלחה מטעם הג'וינט ו Jewish Committee for Relief Abroad – JCRA-Zentralarchiv, PRO,FO/1050/1491; פרוטוקול התכנסות הוועדים והקהילות באזור הבריטי, 9 במאי 1946, JCRA-Zentralarchiv, PRO,FO/1050/1491; zur Erforschung der Geschichte der Juden in Deutschland, Heidelberg (ZAH), B1/6; רוזנפוט אל לה-גארדיה (המנהל הכללי מטעם אונר"א), 23 באוגוסט 1946, אי"ש, 70/6-0.

¹⁸ וולהיים והלפגוט אל ברודצקי, 12 בפברואר 1947, אצ"מ, WJC/9A.

המרכזי התקוממו וטענו שמשלוחי הרבנות כללו מצרכי מזון רבים שהכל נזקקו להם, וגם צורכי הדת לא היו רק מעניינם של המוגדרים כאורתודוקסים. רוזנזפט גם התנגד נחרצות להעדפתם של צורכי הדת על צרכים אחרים. הוא שלל למשל את הדרישה להקים מקווה טהרה שיזדקק לאספקת פחמים ועצי הסקה על חשבון צורכי החימום הכלליים. להתנגדות הזאת נודעה משמעות גדולה בתנאי החורף הקשים של 1945-1946 ולנוכח המחסור החמור בפחם.¹⁹ בתגובה על ניסיונותיו של הוועד המרכזי לכפות את מרותו הריכוזית הקימה הקבוצה החרדית קהילה נפרדת בשם "עדת שארית ישראל" שסירבה להכיר במרותו של הוועד המרכזי.²⁰ הקבוצה הזאת אכן לא היתה מיוצגת בוועד המרכזי, אך בו בזמן היתה קבוצה גדולה של יהודים-פולנים חרדים בעיר צלה, בראשותו של ישראל אולבסקי שהיה חבר הוועד המרכזי, וכמובן שהיתה גם "המזרחי" הציונית שגם היא יוצגה בוועד בידי שמואל ויינטראוב.

בתחילה תמכה מועצת החירום הרבנית בעדת שארית ישראל, שכן גם היא עצמה לא היתה מוכנה להכפיף את מהלכיה למרותו של הוועד המרכזי. ואולם עד מהרה היה עליה לצמצם את תמיכתה בעדת שארית ישראל עקב מערכת היחסים המורכבת בינה ובין JRU, ארגון הסעד של יהודי אנגליה. JRU, שהיו לו בעיות מצדו עם תביעות העצמאות של הוועד המרכזי, חבר במקרה זה למאבק נגד פרטיקולריזציה פרוטקציוניסטית. ראשית, משום שבמקרה או שלא במקרה, רוב שליחי JRU היו ציונים מסורים, והממונה הראשי באותו זמן (1946) בגרמניה היה ציוני מיליטנטי בשם הנרי לונזר, שתמך בכל לבו בוועד המרכזי ובפרט בפעולותיו הציוניות, בכלל זה הפעולות הבלתי לגליות, כגון הבריחה וההעפלה.²¹ שנית, שליחי הרבנות הראשית עצמם, בהם הרב אברהם גרינבוים הציוני, והרב אלי מונק, התנגדו ביותר לפעולתו הספרטיסטית של הרב מייזלס שהקים את עדת שארית ישראל. ושלישית, ארגון האם של JRU, Jewish Committee for Relief Abroad (JCRA), שפעל מטעם ועד שליחי הקהילות והקרן הבריטית המרכזית (Central British Fund, CBF) – דרשו שיתוף פעולה מלא בין JRU לרבנות תחת חסות אחת. וכך, למרות הכרתה של מועצת

¹⁹ דוח מועצת החירום הרבנית מיום 8 באוגוסט 1945, ארכיון שנפלד, אוניברסיטת סאותהמפטון (להלן: שנפלד), 576/1; מכתב מ"עדת שארית ישראל" אל הרב שנפלד, 14 בנובמבר 1945, שנפלד, 144; Levy, *Witness to Evil*, pp. 31-32, 81-84; פרשת המקווה נדונה בהרחבה בריאיונות המחברת עם וולהיים, יולי 1990, מתע"פ.

²⁰ מכתב מאת הוועד היהודי-הונגרי בבלזן ל-Jewish Chronicle, 22 ביוני 1945, עמ' 14; רבני עדת שארית ישראל אל הרב הרץ, אוקטובר 1945, ומכתב מאת הרב מייזלס אל הרב באומגרטן, 14 בנובמבר 1945, שנפלד, 144; נייר מכתבים ועליו הכותרת "עדת שארית ישראל" עם רשימת בעלי התפקידים, חתום בידי הרבנים מייזלס ובורנשטיין [נובמבר 1945], ומכתב מאת הרב מייזלס אל המושל הצבאי, 23 בינואר 1946, PRO, FO/1050/149, במכתבו מציג את עצמו מייזלס כרב הראשי של האזור הבריטי.

²¹ על נטיותיהם הציוניות של שליחי JRU ראה Hagit Lavsky, "British Jewry and the Jews in Post-Holocaust Germany: The Jewish Relief Unit, 1945-1950", *The Journal of Holocaust Education*, vol. 4 No. 1 (Summer 1995), pp. 29-40; ריאיון של המחברת עם הנרי לונזר, מרס 1993, מתע"פ, וניירותיו האישיים – ובכלל זה תכתובת בגין פעילותו המחתרית הציונית, שבשלה הורחק בידי הנהלת JRU מתפקידו כקצין שדה ראשי של המשלחת בגרמניה – ברשות המחברת.

החירום הרבנית בהתארגנותה הנפרדת של עדת שארית ישראל, נאלצה לשלוח את הסיוע שלה לוועד המרכזי באמצעותו של לונזר, ולא כפי שרצתה – ישירות לקהילת עדת שארית ישראל.²² בסופו של מאבק שנמשך חודשים רבים הוכרחו כל הצדדים להתפשר, פשרה שהובילה להסכם בינואר 1947 בדבר שיתוף פעולה בין המזרחי הציוני לעדת שארית ישראל מזה, ובין אגודת ישראל והוועד המרכזי מזה.²³

זה לא היה הקושי היחיד שנתקל בו הוועד בבואו לבסס את סמכותו. לרזנזפט ועמיתיו היו מאבקים קשים גם נגד ה-JRU שלא שבעו נחת מיומרתו של הוועד המרכזי לשלוט באספקת הסיוע ובחלוקתו. באשר ל-JRU הושגה לבסוף פשרה, שעל-פיה הוכר הוועד המרכזי כשותף מלא – אך לא אקסקלוסיבי – בחלוקת המשאבים. על-פי ההסכם הזה נדרשו אנשי ה-JRU להתייעץ בוועד בכל עניין. אך למעשה שלחה ה-JRU אספקה ישירות למוסדות השונים ולשליחיה והודיעה על כך לוועד במקום להיוועץ בו.²⁴ גם עם הג'וינט נתגלעו חיכוכים, וכשנתעוררו טענות בדבר ניהול לקוי של הוועד המרכזי, החליט הג'וינט להקים מרכז משלו לחלוקת האספקה מחוץ לבלזן – מקום מושבו של הוועד המרכזי. המרכז הוקם בעיר ברמן (Bremen) שהיתה כפופה לשלטונות הכיבוש האמריקניים, למרות שנמצאה באזור הכיבוש הבריטי. אך אפילו אז הצליח רזנזפט להשיג את שיתופו באחריות: מחלקת האספקה של הוועד המרכזי מוקמה גם היא בברמן והוועד שותף למעשה בשליטה על חלוקת הסיוע.²⁵ אכן, לא תמיד הצליח הוועד לשמור בידיו את סמכויות הריכוז וההקצאה של המשאבים כפי שרצה. אך בעיקרו של דבר, למרות שחסר כל משאבים משל עצמו, הצליח להיות מעורב ולהשתתף באחריות בכל מגוון הפעילויות באזור הבריטי כולו, ובייחוד במחנה בלזן עצמו. רבות מן הפעילויות היו פרי יזמתו של הוועד וקיבלו את ברכתם וסיועם של הארגונים בדיעבד.

הדאגה לילדים, חינוך ותרבות

דוגמה מרשימה למעמדה ואופיה של הנהגת העקורים היתה היוזמה בתחום החינוך והתרבות. ילדים ונוער, שיקומם והכנתם לעתיד, עמדו בראש מעייניהם של מנהיגי העקורים,

²² פרוטוקול ישיבת מועצת החירום הרבנית מיום 24 בפברואר 1946, שנפלד, 576/1; מייזלס לשנפלד, ט בניסן תש"ו, שנפלד, 144.

²³ דוח של הרב רוזן על ביקורו בגרמניה, 20 ביוני 1946, שנפלד, 576/1; זילברשטיין למועצת החירום הרבנית, כ"ו במרחשון תש"ו, שנפלד, 292; עדת שארית ישראל אל מועצת החירום הרבנית, 20 בינואר 1947, ומכתב התשובה מיום 3 בפברואר 1947, שנפלד, 292.

²⁴ מכתב לא חתום [מאת קולונל סולומון?] אל ברודצקי, 27 בפברואר 1947, ארכיון ועד שליחי הקהילות (Board of Deputies, BD), C11/13/19; השליחה שרה אקשטיין אל ברודצקי, BD, C11/13/17/1; דוח לאונרד כהן (מראשי JCRA) על ביקורו בגרמניה, 10 באפריל 1947, BD, C11/13/19/1; פרוטוקול ישיבת ההנהלה של מועצת החירום הרבנית, 22 ביולי 1947, שנפלד, 576/1.

²⁵ דוח הוועד המרכזי לשנים 1945-1947 שהוגש לקונגרס השני של היהודים המשחררים באזור הבריטי, איו"ש, 70/40-0; בקלמן (מנהל הג'וינט בפריז) לג'וינט בבלזן, 25 ביוני 1947, ארכיון גבעת ג'וינט, 7A/C-48.007; Bauer, *Out of the Ashes*, p. 100.

והדבר ניכר בדרך טיפולם בשאלת היתומים בקיץ ובסתיו 1945. מנהיגי יהדות בריטניה תכננו להביא את היתומים לאנגליה כדי לחלצם ממוראות המחנות ולשקמם, ואף קיבלו את אישורם של השלטונות הבריטיים לתכניתם. ואולם הוועד המרכזי של האזור הבריטי התנגד לתכנית והמאמצים לשכנעו לא נשאו פרי, למרות שמנהיגי יהדות אנגליה וראשי הסוכנות – ובכללם גיאורג לנדאואר, ראש עליית הנוער בפריז – הסבירו שמדובר בפתרון זמני אך הכרחי לנוכח התנאים הקשים שהיו שרויים בהם הילדים במחנה. לנוכח סירובם של מנהיגי מחנה בלזן, יושמה התכנית לבסוף על ילדי טרזיינשטאט. באוקטובר 1945 הועברו אלה לאנגליה וצורפו אליהם אך מעטים מילדי בלזן. מנהיגי הוועד המרכזי, ובראשם הרופאה הד"ר הדסה בימקו, קיבלו עליהם את האחריות לילדים "שלהם", והפעילו לחץ עקבי על השלטונות הבריטיים כדי שיאפשרו להעבירם ישירות לארץ-ישראל. מאמציהם אלה נשאו פרי ובאפריל 1946 יצא מסע הילדים הראשון וקבוצה ראשונה של כ-100 ילדים עלתה לארץ מלווה בידי חברת הוועד שהופקדה על טיפולם – הד"ר הדסה בימקו-רוזנזפט.²⁶

תרבות וחינוך עמדו כאמור בראש סדר היום, למרות המחסור החמור בציוד – בעיקר בספרים – ובכוח אדם מתאים. זמן רב לפני שהגיע סיוע כלשהו מבחוץ, ביוני 1945, נוסד בית-הספר הראשון ולימד בו המורה פאול טרפמן. ביולי 1945 החלה השלישייה אולבסקי, רוזנטל וטרפמן בהוצאת העיתון היידי "אונדזער שטימע", תחילה בכתב יד ובשכפול במכונה ישנה. העיתון הזה עתיד היה להפוך לביטאון הרשמי של הוועד ולפרסום המרכזי בכל האזור הבריטי, והוא נקט עמדות ציוניות בכל עניין, על-אף שעורכיו נחלקו ביניהם בהשקפותיהם המפלגתיות.²⁷

יזמתה של השלישייה שבראש מחלקת התרבות התפתחה עד מהרה לרשת חינוך ותרבות מסועפת, שכללה תאטרות ביידיש, ספרייה – דלה אמנם, אך מתפתחת – מועדוני ספורט, תכניות בידור, הרצאות וקורסים סדירים ובעיקר – רשת החינוך. בפברואר 1946 כללה רשת החינוך בית-ספר יסודי ובו 200 ילד; גימנסיה עברית על-שם החטיבה היהודית הלוחמת (החי"ל, היא הבריגדה) שנפתחה בדצמבר 1945 ביזמתם של הניצולה הד"ר הלן ורובל (Wrubel) ושל איש הבריגדה דוד ליטמן, ובה 100 תלמידים; שני בתי-ספר של בית יעקב, אחד פולני ואחד הונגרי, ובהם כ-200 ילדים; ישיבה ובה 100 תלמידים; בית-ספר מקצועי

²⁶ דוח על הגעתה לאנגליה של קבוצת ילדים מן האזור הבריטי, אוקטובר 1945, שנפלד, 142/123; דיון בשאלת הילדים מן המחנות בגרמניה, 6 בנובמבר 1945, ומכתב של ברודצקי אל רוזנזפט, 12 בנובמבר 1945, BD, C11/13/16/3; לנדאואר אל רוזנזפט, 12 בנובמבר 1945, אצ"מ, L58/637; אדלר-רודל (הוועד לפליטים יהודים, לונדון) אל מטה אונרר"א בגרמניה, 21 בדצמבר 1945, אצ"מ, A140/713; אדלר-רודל אל הנהלת הסוכנות, 31 בדצמבר 1945, אצ"מ, A140/546; מאמריהם של יוסף רוזנזפט, הדסה רוזנזפט-בימקו ושולם אדלר-רודל בספר בלזן.
²⁷ לבסקי, "משוחררים".

בסיוע אורט; אוניברסיטה עממית; והכשרות חקלאיות של החלוץ, הפועל המזרחי ופועלי אגודת ישראל.²⁸

כל המוסדות האלה כמעט הוקמו ביזמה עצמית, אם של קבוצות מקרב העקורים עצמם ואם של הוועד המרכזי. אבל אפילו כשמדובר היה ביזמה שלא היתה קשורה לוועד, כמו במקרה של תלמוד תורה, בית יעקב, או בית-הספר המקצועי של אורט, פעל הוועד המרכזי כמערכת פיקוח ראשית, כפי שניתן לראות מן הדוחות שנאספו במשך הזמן בידי הוועד ומן התעודות שהוענקו במוסדות השונים, שכולן הונפקו ונחתמו בידי הוועד.²⁹

ברוב מוסדות החינוך האלה שררה אווירה יהודית לאומית. אפילו במוסדות בית יעקב הושם הדגש על לימודי ארץ-ישראל ולימוד העברית. בתי-הספר השונים היו גם מוקד לטיפוחה והפצתה של התרבות הלאומית בציבור הרחב. החגים הלאומיים נחוגו בבתי-הספר ברוב עם, הצגות ותערוכות של בתי-הספר היו לאירועים ציבוריים כלליים וכולן נשאו אופי לאומי מופגן.

בדיקת פעילותה של המערכת החינוכית מלמדת כי הגורם הדומיננטי והקובע בה היו העקורים עצמם, מונהגים בידי הוועד המרכזי וזוכים לשיתוף פעולה של הארגונים החיצוניים, הן בטיפוח האווירה הציונית והן בשמירה על עקרונות האחדות הבלתי מפלגתית. המורים במוסדות האלה היו ברובם עקורים. קבוצת שליחי היישוב באזור, שהונהגה בידי קורט לוינ מכתב המכבי, הגיעה לבלזן לאחר שרוב המוסדות כבר פעלו פעילות מלאה,³⁰ והיא גם לא הנהיגה את הפעילות החינוכית לאחר בואה, אלא העמידה את עצמה לשירותה של המערכת שהונהגה בידי הוועד המרכזי. השליחים טענו קשות נגד מצב הדברים הזה והתלוננו שקורט לוינ פועל נגד האינטרסים של התנועה ומניח את הסמכות בידי הוועד המרכזי ונותן את ברכתו למינויו של שליח פועלי אגודת ישראל מרדכי ברויאר בתור מורה בגימנסיה העברית.³¹ שליחי הג'וינט סיפקו את הציוד, ושליחי ה-JRU את הידע המקצועי והארגון. פרופ' יעקב ויינגרין (Weingreen) מדבלין פיתח את המערכת, בעיקר של החינוך המקצועי, מתוך תמיכה אקטיווית ברוח הציונית (ויינגרין עצמו היה מומחה לעברית ולארכיאולוגיה

²⁸ Lavsky, "Community", pp. 173-174 (לעיל, הערה 13); על הגימנסיה העברית ראה עדנה אלעזרי, "הגימנסיה העברית ע"ש החי"ל בברגן-בלזן", עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ט.

²⁹ טופסי דיווח למוסדות חינוך ותרבות שונים שהופצו בידי מחלקת התרבות של הוועד המרכזי, איו"ש, 0-70/30; תעודות סיום של בתי-ספר, מונפקות ומוחתמות בידי הוועד המרכזי, איו"ש, 0-70/28; בולטין הוועד המרכזי מס' 8 (יידיש), איו"ש, JM/10/374/1573; דוחות מחלקת התרבות של הוועד המרכזי, 2 ביולי 1946 ו-4 בנובמבר 1946 (יידיש), איו"ש, JM/10/374/1578.

³⁰ פלוגות הסעד של הסוכנות הגיעו לגרמניה בדצמבר 1945, אך אל האזור הבריטי הגיעו השליחים הראשונים רק במרס 1946: מכתב ההסתדרות הציונית האחדה בברגן-בלזן אל הסוכנות היהודית בפריז, 2 באפריל 1946, אצ"מ, L10/2321. על המשלחת באזור האמריקני – קיין, לא נרגע הרעב.

³¹ מכתב מאת ביכלר לחברים [דצמבר 1946], אצ"מ, S6/1911; לוינ לבכר, 2 ביולי 1947, אצ"מ, S6/3658; ריאיון המחברת עם פרופ' מרדכי ברויאר, 1992, מתע"פ, והקלטה מוקלדת של המכתבים שכתב לרעייתו מבלזן במשך 1946-1947, ברשות המחברת.

מקראית).³² זאת לא רק משום שחלק משליחי הארגונים הלא-ציונים היו באופן אישי ציונים, אלא גם מפני שארגונים אלה הכירו בערך הרוח הלאומית כמכשיר להרמת המורל ולהכנה לעתיד.³³

המשטרה היהודית

כמה סיבות הביאו להקמתה של משטרה יהודית. קודם כל נתחוללו התנגשויות בעקבות התגריות אנטישמיות מצד עקורים פולנים, אוקראינים וליטאים, והעקורים לא רצו לערב את המשטרה הגרמנית. היו גם בעיות רבות של חוק וסדר בקרב העקורים היהודים עצמם, ובראשן – השוק השחור, שהיה בו כדי לערער את אשיות משטר החלוקה והיה מסוכן למורל הכללי (יש לציין שהיתה זו בעיית הזמן בגרמניה הכבושה בכלל, וגם בקרב העקורים היהודים אין לראות בה תופעה כללית). גם כאן ביקשו המנהיגים למנוע התערבות חיצונית, במקרה זה – של המשטרה הבריטית. הקמתה של משטרה יהודית באה לענות על כל אלה, ובעיקר – לבטא גאווה עצמית ולטפח עמידה עצמאית ושלטון עצמי.

הדרישה להקמתה של משטרה יהודית באה לאחר התקפה של חוליגנים פולנים על בית המדרש במחנה בחנוכה 1945. אמנם, במחנה היתה משטרה אוטונומית, אך זו היתה פולנית, והרי הבריטים לא הכירו ביהודים כישות נפרדת. תגובתה של המשטרה הזאת להתקפה היתה מבזה; לא זו בלבד שלא פעלה להרגעת הרוחות אלא אף עודדה את הפורעים והביאה להפגנות המוניות שבעקבותיהן הוקמה משטרה יהודית בידי חברי קיבוץ שהיו בעלי עבר פרטיזני. היזמה הזאת קיבלה מיד את ברכתם של השליחים – שליח JRU סידני קאהאן וחייל של הבריגדה היו למפקדים זמניים, ועד מהרה קיבלה היוזמה את חסותו של הוועד המרכזי: שמחה ויניק מבלזן נתמנה למפקד המשטרה ושמיעה בלוך הופקד על המשטרה מטעם הוועד המרכזי. הג'וינט ו-JRU סיפקו את המדים.³⁴

בעיות רבות עמדו לפני המשטרה. ראשית, נזקקה לנשק ותחמושת, בעיקר כשמדובר היה בהגנה מפני התקפות חוליגניות אנטישמיות, והבריטים לא אישרו זאת.³⁵ שנית, המשטרה התקשתה מאוד להטיל את סמכותה על עקורים יהודים, הן משום שרבים מן הסוחרים בשוק השחור היו חברים מכובדים ומרושתיים בקבוצות חברתיות וכלכליות מוכרות, והן משום

³² ריאיונות של המחברת עם ברטה ויעקב ויינגרין, מרס 1993, מתע"פ; סקר מערכת החינוך בבלזן, מאת פרופ' יעקב ויינגרין, 14 במאי 1946, ארכיון ספריית וינר בלונדון (Wiener Library, London), להלן: ארכיון וינר), אוסף רוז הריקס (Lady Rose Henriques), להלן: הנריקס), תיקי ויינגרין.

³³ "British Jewry", Lavsky.
³⁴ על התקפת החוליגנים וההפגנות בעקבותיה, ראה *אונדזער שטימע*, 1 בינואר 1946 (מ' 6), עמ' 22; קריאתו של לאופר להקמת משטרה יהודית, ראה שם, עמ' 11; דוח המשטרה היהודית האזרחית בבלזן, אפריל 1946, BD, C11/13/17/1; דוח הוועד המרכזי לקונגרס השני, עמ' 29-30.

³⁵ הערות על ריאיון עם מר רוזנפט ומר בארו בבית הנבחרים, 13 במרס 1946, PRO, FO 945/378; *אונדזער שטימע*, 17 במרס 1946 (מס' 8), עמ' 23; דוח וולהיים, 6 במאי 1946, איו"ש, 70/7-0; דוח הבריגדיר קנצ'ינגטון (Kennington) (מדור שבויים ועקורים), 31 במאי 1946, PRO, FO 1049/626.

שמשטרה בכלל עוררה אסוציאציות קשות שקשורות בגסטפו, ומשטרה יהודית נתפסה כחבירה לכוחות השחור העוינים.³⁶ ביוני 1946, עם פינוי העקורים הפולנים, הפך מחנה בלזן סוף-סוף למחנה יהודי והמצב השתפר מבחינות רבות. עתה לא נזקקה עוד המשטרה היהודית, לפי שעה תחת פיקודו של דוד קאלניצקי, להגנה מפני התקפות אנטישמיות, ויכלה לחזק את המרות הפנימית, אם כי רק בתחומי המחנה עצמו, וממילא היה בדבר הזה משום מגבלה חמורה.³⁷

הקמתה ופעילותה של המשטרה היהודית היתה בעיקר בעלת משמעות סמלית, בדבר התחזקותה של הדרישה לאחדות ועצמאות לאומית, לזהות יהודית נפרדת וגאה בתוך המחנה עצמו.

פעילות מדינית ודיפלומטית

חוץ ממגוון הפעילות כלפי פנים, כגון ארגון חיי ההווה ברוח יהודית לאומית, עסקה מנהיגותה של חברת העקורים באינטנסיוויות רבה בפעילות פוליטית שהיתה מכוונת כלפי חוץ, כלומר כלפי השלטונות הבריטיים ובזירה הבין-לאומית כדי לפתור את בעיית העקורים ולקבוע את עתידם. לפעילות הזאת היו כמה זוויות מרתקות:

פעילות דיפלומטית – רוזנזפט וולהיים לא זו בלבד שהתכתבו ישירות עם הבריטים, עם אונרר"א ועם הרשויות הגרמניות, אלא גם נסעו רבות כדי לנהל מגעים ולערוך תעמולה ומגבית, בעיקר באנגליה, אך גם באמריקה.³⁸ לרוזנזפט היו מהלכים בעיקר בקרב הציבור היהודי, שראה בו נציג אותנטי של המוני דוברי היידיש במחנות. וולהיים היה בעיקר בעל יכולת הידברות עם גורמי שלטון, בין השאר בזכות שליטתו באנגלית ובגרמנית. במסגרת זו ראוי לציין במיוחד את הכרתם של נציגי הארגונים היהודים העולמיים – ובעיקר של הקונגרס היהודי העולמי – במנהיגותם של רוזנזפט וולהיים.³⁹ הכרה זו גם סייעה בסופו של דבר

³⁶ דוח המשטרה היהודית, אפריל 1946, שם; דוח קנצ'ינגטון, שם; דוח הוועד המרכזי לקונגרס השני; דאלוב אל קאצקי (אנשי הג'וינט) על פשיטת המשטרה ב-18 בפברואר בבלזן, 3 במרס 1948, גבעת ג'וינט, 7A/C-48.416.

³⁷ הודעת המשטרה היהודית, 29 באוגוסט 1946, איו"ש, JM/10/374/1576; דוח המשטרה, 3 במאי 1947, PRO, FO 945/723; דוח הוועד המרכזי לקונגרס השני.

³⁸ דוגמאות אחדות מני רבות לנסיעות הדיפלומטיות: בולטין של י"א מ-26 בנובמבר 1946 על התקבלותם של נציגי היהודים בגרמניה בידי מזכיר המלחמה ובידי צ'נסלור דוכסות לנקסטר (האחראי לאזור הכיבוש בגרמניה), איו"ש, 70/37-0; דיווחו של נח בארו (הקונגרס היהודי העולמי בלונדון) לוועד המרכזי על תוצאות ביקורו של וולהיים בלונדון, 2 בדצמבר 1947, אצ"מ, WJC/9/A.

³⁹ כך, למשל, התבטא נרוק בשיבת משלחת הסקר לענייני הסעד היהודי ביום 1 באפריל 1946, בכנותו את אנשי הוועד המרכזי "German Board of Jewish Deputies", על משקל ועד שליחי הקהילות באנגליה, ראה PRO, FO 1050/1491.

להשגת הכרתם של השלטונות הבריטיים בוועד המרכזי כנציג מחנה ברגן-בלזן (אם כי לא כנציגו של האזור הבריטי כולו).⁴⁰

אופי המאבק היה ציוני לעילא, משום שבתנאי הזמן ההוא לא נראה כל פתרון לבעיית העקורים אלא בעלייה לארץ, והמדיניות הבריטית המנדטורית בארץ-ישראל נתפסה, בצדק או שלא בצדק, כקשורה ללא הפרד עם מדיניותה בשאלת העקורים. כל הקשחה במדיניות הספר הלבן, זכתה אפוא לתגובה הפגנתית מיליטנטית ביותר, עד כדי שביעות רעב ואף התקפות על מתקנים בריטיים אחרי נאום בוויין בנובמבר 1945, או עם הגיעה של האנייה "אקסודוס" לנמל המבורג (שאליו גורשה בידי הבריטים בקיץ 1947).⁴¹

ציוניותו של המאבק לא כוונה מבחוץ אלא מבפנים – כך למשל העדות בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית בפברואר 1946, שתוכנה ואורגנה בידי הוועד המרכזי ללא כל הכנה של שליחים ציוניים (שהגיעו לבלזן רק כחודש לאחר ביקורה של הוועדה). הדבר עולה בבירור רב מתוך המסמכים הפנימיים בניגוד למסמכים הציוניים היישוביים שמהם עולה כאילו הכל תוכן וכוון בידי שליחים.⁴² גם ההפגנה הנזכרת נגד בוויין וכן ההפגנות הסוערות בגלל "אקסודוס" היו יזמות עצמאיות ואף מיליטנטיות, בניגוד לרצונם של מנהיגי הסוכנות.

שיתוף פעולה יהודי כללי במאבק הציוני שנעשה כרוך במאבק למען הכרה בוועד המרכזי כמנהיגות הפוליטית של העקורים. הדבר בא לידי ביטוי בין השאר בפעילותו הרבה של הקולונל סולומון, היועץ המיוחד לעניינים יהודיים ליד מטה הכיבוש הבריטי, שנשלח בידי יהודי אנגליה אחרי שהתקבל לכך האישור שהתאחר מאוד באביב 1946. סולומון עצמו היה ציוני (כמו גם רבים מראשי יהדות אנגליה, פרופ' זליג ברודצקי, נורמן בנטוויץ, לידי אווה רדינג ועוד), אך כאזרח בריטי נאמן היה לגמרי לניטרליות של שולחיו. סולומון לא היסס לעמול קשה למען השגת ההכרה הבריטית בוועד המרכזי, הכרה שהושגה לבסוף בשלהי 1947, וכן יש לזקוף לזכותו את מבצע העלייה הלגלית מאזור הכיבוש הבריטי, מבצע "גרנד נשיונל" שהוחל באביב 1947.⁴³

⁴⁰ הודעה על התקבלותם של מנהיגי העקורים היהודים במשרדים הראשיים של הקונגרס היהודי העולמי, ינואר 1947, אצ"מ WJC/9A; הודעה על הכרת הבריטים בוועד המרכזי כנציג העקורים (ולא כנציג כל יהודי האזור) – דאלוב אל קאצקי, 21 בינואר 1948, גבעת ג'וינט, 7A/C-48.009.
⁴¹ על הפגנות נובמבר 1945, ראה *אונדזער שטימע*, 1 בינואר 1946 (מס' 6), עמ' 9-10; רוזנזפט אל ראש עיריית הנובר בגין המעצרים בעקבות ההפגנה, 17 בנובמבר 1945, אצ"מ, L10/2321; דוח בריטי על ההפגנות ב-16 בנובמבר 1945, PRO, FO 1049/195; על אקסודוס, ראה *אונדזער שטימע*, 20 באוגוסט 1947 (מס' 22), עמ' 34, 14 בספטמבר 1947 (מס' 23); דאלוב, לוין ובלומברג אל הוועד המרכזי, 4 בספטמבר 1947, איו"ש, 70/17-0, ועוד.

⁴² דוח וולהיים, 15 בפברואר 1946, איו"ש, 70/1-0; דוח הוועד המרכזי לקונגרס השני, עמ' 11-12.
⁴³ רוברטסון (הנציב הממונה על האזור הבריטי) אל סולומון, 2 במאי 1946 והערות על הצעתו של סולומון ליישוב מחדש של היהודים, 8 במאי 1946, תקציר לקראת פגישת הצ'נסלור עם סולומון, 29 ביולי 1947, ופגישת ברודצקי וסולומון עם לורד פקנהאם (הצ'נסלור), 30 ביולי 1947, PRO, FO 945/384; *Central British Fund Annual Report 1947*, pp. 2-9.

נראה אפוא שלשארית הפלטה היה תפקיד אקטיווי – ולא רק פסיווי – ביצירתו של שיתוף פעולה פרו-ציוני בקרב הציבור היהודי בעולם החופשי שלאחר המלחמה.

שיתוף פעולה לאומי עם הקהילה היהודית בגרמניה

אחת התופעות המעניינות ביותר בתהליכי ההתארגנות של חברת הניצולים באזור הבריטי היא יחסי הגומלין ושיתוף הפעולה שהתקיימו בין ארגון העקורים ובין ארגון הקהילות. כאמור, בין שאר הנסיבות המיוחדות של האזור הזה שעוררו את שיתוף הפעולה וסייעו להעמידו על בסיס לאומי ואף מיליטנטי, היתה מצד אחד המדיניות הבריטית ומן הצד האחר כוחו הריכוזי של הוועד המרכזי בברגן-בלזן, שנשען על אוכלוסייה יציבה, מקובצת והומוגנית, בהשוואה לפיזור, הניידות והרבגוניות שאפיינו את העקורים באזור הכיבוש האמריקני.

הנסיבות האלה פעלו לא רק על אוכלוסיית העקורים אלא גם על הקהילות היהודיות החדשות, למרות שמבחינות רבות היתה אוכלוסייתן שונה שוני רב מזו של העקורים. אנשי הקהילות הגדולות יחסית שקמו באזור הבריטי – המבורג, קלן, דיסלדורף והנובר – היו יהודים ממוצא גרמני, אלה שניצלו במסתור או חזרו מן המחנות. עובדה זו הטביעה חותם מיוחד על אופי אוכלוסייתן. זו היתה אוכלוסייה מבוגרת, אף זקנה וחולה, שכללה אנשים שהיו ברובם נשואים בנישואים מעורבים והיו בעברם רחוקים מיהדות. רובם לא יכלו אף להעלות על דעתם אפשרות של הגירה ובניית חיים חדשים במקום אחר. ואף-על-פי-כן – ואולי אף בשל כך – היתה בהקמתן של הקהילות משום כמיהה להווייה יהודית חדשה שתתקשר עם העבר היהודי שנכחד ותיתן טעם של המשכיות בהווה ואף של ייעודיות בעתיד. ואכן קמו להן גם מנהיגים שהבינו שיכולתם למצוא מענה לצרכים המורכבים של בניין חיים יהודיים חדשים בגרמניה מותנית במידה מכרעת בהשתלבותם בארגון היהודי הלאומי הכולל, במסגרת הארצית כמו גם במסגרת העולמית.

כבר בראשית 1946 החלו אפוא יהודי האזור הבריטי להתארגן על בסיס של מדינות-מחוז שהפכו עד מהרה לארגון גג של האזור הבריטי כולו. ההתארגנויות הללו פעלו בשיתוף עם הוועד המרכזי של אזור הכיבוש הבריטי (ברגן-בלזן), וחרתו על דגלן את המצע של מאבק לאומי-ציוני בד בבד עם מאבק להכרה – יהודית ובין-לאומית – בקהילה היהודית בגרמניה. כך הפך הנושא של עתיד היהודים בגרמניה לחלק אינטגרלי מסדר יומו של הוועד המרכזי. תהליך התארגנותן של הקהילות היה כרוך אפוא ללא-הפרד בהתארגנות הציונית, ואף במאבקה המיליטנטי של ההתארגנות הזאת למען המטרה הציונית, במחאות פוליטיות, במאבק למען פתיחת שערי ארץ-ישראל, ועוד. אחד הביטויים המעשיים המובהקים לשילוב הזה היה חלקו של ארגון קהילות האזור הבריטי – ובעיקר ארגון קהילת יהודי המבורג –

במאבק בעניינה של "אקסודוס". ההיפרדות הארגונית החלה רק לאחר שהושגה המטרה הציונית והוקמה מדינת ישראל ומחנות העקורים החלו להתחסל והוועד המרכזי התפרק.⁴⁴ לא מקרה הוא גם, שקהילות האזור הבריטי הן שיצרו את המסד להקמתה של המועצה המרכזית ליהודי גרמניה שקמה בשנת 1950; שמנהיגיהם היו למנהיגיה של המועצה הזאת ועיתונם *Juedisches Gemeindeblatt für die Nord Rheinprovinz und Westfalen*, שנוסד בשנת 1946 בדיסלדורף (גיליונו הראשון הופיע ביום השנה לשחרור ברגן-בלזן, ב-15 באפריל 1946), נעשה שופרה של יהדות גרמניה כולה. בתוך שנה שינה את כותרת המשנה כדי לבטא את היותו ביטאון של האזור הבריטי כולו, ובאפריל 1949 שינה את שמו ל-*Allgemeine Wochenzeitung der Juden in Deutschland*. עורכו הראשון ולמשך שנים רבות היה קרל מרקס – יהודי שחזר מאנגליה לאחר המלחמה במדי הצבא הבריטי והתחבט קשות בשאלת מהותה של יהדותו. מעל דפיו של עיתונו התנהל השיח הלאומי שבו השתתפו יהודים גרמנים ועקורים, מנהיגים מקומיים והוגים מבחוץ, יהודים-גרמנים מחוץ לגרמניה ואנשי רוח גרמנים – ובו החל להיטוות המושג החדש של לאומיות יהודית בגרמניה, הנאבקת על זכותה להתקיים ולהשתתף בישות היהודית הפוסט-שואתית.⁴⁵

זיכרון ולאומיות פוסט-שואתית

פעולות רבות – מהן שיזם הוועד ומהן שצמחו מקרב הניצולים עצמם, במחנות ובקהילות – לא היו קשורות ישירות לארגון חברת הניצולים בהווה ולא למאבקה הפוליטי למען העתיד, אלא לתפיסתה את העבר ואת תפקידה בעיצוב הזיכרון והלקח היהודי מן השואה: הקמת הוועדה ההיסטורית כדי לאסוף עדויות לשימור בארכיון יו"א; פעילות אינטנסיביות למחקר וגביית עדויות על גורלן של הקהילות שנכחדו בגרמניה (בהנובר, בגטינגן ועוד); פעולות לשיקומם של בתי עלמין ובתי כנסת ושמירתם; ארגון ועידוד של עדים להופיע בפני בתי הדין לשיפוט הנאצים, בעיקר בלינבורג, שם התקיימו משפטי בלזן בספטמבר 1945; ארגון חיפוש קרובים; ייעוץ ממוסד בענייני פיצויים ושילומים; המאבק להקמתה של מצבה יהודית נבדלת בברגן-בלזן וקיום ימי זיכרון ביום השחרור של בלזן – ב-15 באפריל 1945. כל אלה נעשו לא רק על מנת לקיים את זיכרון השואה ולהנחילו, אלא גם כדי לעצב את לקחי השואה ברוח לאומית.⁴⁶ דגש מיוחד הושם על טקסי הזיכרון ביום השחרור של ברגן-בלזן, ב-15 באפריל.

⁴⁴ Hagit Lavsky, "Die Anfaenge der Landesverbaende der juedischen Gemeinden in der britischen Zone", in Herbert Obenaus (ed.), *Im Schatten des Holocaust. Juedisches Leben in Niedersachsen nach 1945*, Hanover 1997, pp. 199-234. לפרטים נוספים ראה בספרי *Beginnings*, ובייחוד בפרקים השישי והתשיעי.

⁴⁵ Ralph Giordano, *Narben, Spuren, Zeugen – 15 Jahre Allgemeine Wochenzeitung der Juden in Deutschland*, Düsseldorf 1961; Lavsky, "Die Anfaenge".

⁴⁶ דוח הוועד המרכזי לקונגרס השני; הודעת מחלקת התרבות של הוועד המרכזי על הקמת ארכיון השואה, 1 בנובמבר 1945, אי"ש, 70/30-0; חוזר הוועד המרכזי מיום 20 בינואר 1947 על הקמת המחלקה המשפטית, שם, 70/13-0, ועוד.

לקראת יום השנה הראשון, ב-1946, שחל בדיוק בפסח, הוכנה עצרת גדולה שהתקיימה ברוב עם והודגשה בה ההשוואה בין חג החירות העתיק ובין יום השחרור שלא מומש. ביום הזיכרון הזה, שבו נחנכה האנדרטה היהודית שהוקמה לאחר מאבק קשה, נשאו רוזנזפט וולהיים נאומים תקיפים ובהם דרשו את הדרישה הלאומית הציונית הפוליטית – לשים קץ לשעבודם וגלותם של ניצולי השואה. הגדה מיוחדת חוברת לליל הסדר הראשון לאחר השחרור, וגם בה באה לידי ביטוי ההקבלה בין יציאת מצרים לגאולה משעבוד גרמניה. לא מקרה הוא שגיליונו הראשון של עיתון ה-*Juedisches Gemeindeblatt* הופיע ב-15 באפריל 1946, ומאז ואילך בוצע כל שינוי במתכונת העיתון, בתדירות הופעתו ובכותרתו בתאריך הזה של יום שחרור ברגן-בלזן.⁴⁷

סיכום

כאמור, ההגדרה "ישות לאומית" הולמת את התגובה האקטיווית של ניצולי השואה למצב שבו היו שרויים עם השחרור, "משוחררים אך לא בני חורין", כפי שהם עצמם כינו אותו. אמנם נקודת מוצא היתה המורשת שלהם בתור ניצולי שואה, אך התגובה הציונית היתה תגובה ספונטנית לנסיבות החדשות והיא נעשתה גורם מרכזי לנוכח המכשולים בדרך לחירות. התגובה הזאת צמחה מבפנים עוד לפני בואם של שליחי הציונות והיישוב, וזכתה לעידוד ולשיתוף פעולה של הארגונים היהודיים על רקע הקונסנסוס הפרו-ציוני שלאחר השואה. עובדה זו ניכרת דווקא בפעולות המקיפות שהונהגו בידי הוועד המרכזי ולא דווקא באלה שהתארגנו על בסיס תנועת ציוני. יתר על כן, אף שלא הכל השתייכו לתנועות ציוניות, לא במחנה ולא בקהילות, התאגדו כולם למאבק למען החופש שהיה מזוהה עם המאבק הציוני למען עצמאות יהודית בארץ-ישראל. הדבר היה נכון במידה רבה באשר לכל חברות העקורים היהודים במרכז אירופה, אך הדעת נותנת שהיה בולט במיוחד האזור הבריטי בשל הנסיבות המיוחדות ובשל היותה של בריטניה מכשול בכל החזיתות כאחת. ייתכן אפוא שבאזור הבריטי, יותר מאשר באמריקני, התקיים שיתוף פעולה בין המפלגות הציוניות השונות (אפילו עם הרוויזיוניסטים שיוצגו בוועד המרכזי), ובין ציונים ללא-ציונים (אפילו אגודת ישראל ההונגרית, שלא השתתפה בוועד המרכזי), בין העקורים ובין הקהילות של יהודים גרמנים.

⁴⁷ הודעת הוועד המרכזי מיום 14 באפריל 1946, איו"ש, JM/19/375/1608; מייג'ור מרפי למטה על גילוי המצבה בבלזן, 15 באפריל 1946, PRO, FO 1030/307. עותק של ההגדה הנזכרת מצוי בארכיון החי"ל בארכיון הציוני. עותק אחר ראיתי בידו של מי שהיה חייל יהודי-בריטי במחנה, בעת כינוס לציון חמישים שנה לשחרור ברגן-בלזן בלונדון, אפריל 1995.

מחקר חיי היום-יום, המחקר מבפנים, מאתר את התהוותם של חיים חברתיים-פוליטיים חדשים. דווקא שם, בלי חברה קולטת, מתברר ששיקומם של הניצולים בתור פרטים שזור ללא הפרד בהתהוותה של חברה חדשה הנאבקת על קיומה הלאומי כשם שהיא נאבקת לשיקום חייהם של חבריה. כאן מתגלה מערכת החינוך כמקום מפגש ומוקד של שיח יהודי לאומי חדש, וניכרת התהוותה של תרבות יהודית-לאומית הקשורה בזיכרון השואה מזה ובלקח הלאומי מזה. מתוך מחקרנו עולה כי המחנות היוו מעין מודל של מעבר הדרגתי מאירופה לחיים חדשים בישראל ובאמריקה. הוא מראה כיצד נוצר במחנות מוקד של זהות זיכרון, נוצרה קהילת זיכרון, ששמה לה מטרה להביא את דבר השואה ולקחיה, הלאומיים דווקא, לדורות הבאים. שם, בקרב שארית-הפלטה, התעצבה הזהות החדשה הפוסט-שואתית, הזהות הלאומית שאינה ציונית דווקא במובן הישן של המלה, אלא מפנימה את אסון השואה ואת העבר היהודי הנכחד באירופה אל תוך תוכה. זוהי לאומיות במעבר, כי היא נתונה במאבק כלפי חוץ, וביטוי המרכזי של המאבק כל עוד הוא כורח השעה – הוא המאבק הציוני; והיא נתונה במאבק כלפי פנים, במאמץ לטוות ולהוסיף ולחזק את הסולידריות החדשה. במשך הזמן יתברר כי אף לאחר שנסתיים המאבק הציוני התעצבה הלאומיות החדשה וגבולותיה חורגים הרבה מעבר למדינת ישראל עצמה ולהזדהות איתה.

כשנפתחו שערי היציאה ושחררו העקורים, מצאו רבים מאוד ביניהם את דרכם לישראל. רבים אחרים – ובכללם רבים ממנהיגי בלזן – רוזנצפט ובימקו, וולהיים, רוזנטל, לאופר וטרפמן ובלוך – בנו את עתידם בצפון אמריקה. אין בכך כדי לשנות את העובדה שכל עוד היתה חברת העקורים קיימת היא התקיימה בתור חברה לאומית-ציונית שהתהוו בה משמעויות ומנגנונים חדשים של הזדהות יהודית לאומית שהוסיפו לפעול ולהתפתח ברחבי העולם היהודי. שארית הפלטה גילמה אפוא, בגורלה ובמאבקה, את התהוותה של זהות יהודית לאומית חדשה.

ועם זאת, הקהילה היהודית שנשארה בגרמניה, משהתפנתה להתארגן על בסיס של קבע, לא הרפתה ממאבקה להיחשב חלק אינטגרלי של הלאומיות היהודית, על-אף שהיתה מוחרמת בידי הארגונים הציוניים. עדיין לא ניתנה הדעת מספיק על התופעה הפרדוקסלית לכאורה הזאת, אבל בדברים שהובאו לעיל יש משום הסבר המעמיד את ההתארגנות היהודית כולה – ויהודי גרמניה בכלל זה – על בסיס של לאומיות יהודית פוסט-שואתית, שהרחיבה והגמישה את המצע הציוני המסורתי.

ואולם כדי להעריך מחדש את תפקידה של שארית הפלטה בעיצוב ההיסטוריה היהודית שלאחר השואה יש לחקור את ההגירה היהודית מאירופה לאחר שנפתחו השערים לאמריקה ולישראל ולארצות אחרות; את קליטתם של המהגרים בקהילות קיימות; את יצירתן והתפתחותן של הקהילות החדשות; ואת השפעתם של כל אלה על ההמשכיות היהודית ועל התמורה בזהות היהודית שלאחר השואה.

מקור: השואה הסטוריה וזיכרון, ספר יובל לישראל גוטמן, שמואל אלמוג, דניאל בלטמן,
דוד בנקיר, דליה עופר, עורכים, יד ושם, ירושלים 2002, עמ' 187-206.